

Щербяк Ю.А.
к. пед. н.,

радник голови Тернопільської
обласної державної адміністрації

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛКСМУ В СИСТЕМІ АТЕЇСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В УРСР

У роботі висвітлено досвід роботи комсомольських організацій в Україні в системі атеїстичного виховання населення.

The article is devoted to the experience of the comsomol organizations work in Ukraine in the system of atheistic up-bringing of the inhabitants.

Реформування змісту навчання й виховання, передбачене Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національною доктриною розвитку освіти України в ХХІ столітті; програмою діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям», Універсалом Національної Єдності, супроводжується глибоким вивченням і творчим осмисленням історичного, культурного та педагогічного досвіду регіонів, який збагачує сучасну педагогіку та соціально-виховну практику новими фактами й теоретичними положеннями, сприяє прогнозуванню її майбутнього розвитку на теренах усієї країни. У цьому контексті заслуговує на увагу досвід молодіжного руху в Україні, набутий в другій половині 50-80-х рр. ХХ ст., а зокрема діяльність комсомольських організацій. Йдеться про роботу серед школярів, студентства, молодіжної наукової і творчої інтелігенції, налагодження довготривалих контактів між молодіжними організаціями України та зарубіжних країн. Зрозуміло, що характеристика цих процесів має велике наукове та практичне значення, оскільки сприятиме піднесенню роботи з молоддю на якісно новий рівень та використанню її потенціалу в розв'язанні соціально значущих питань.

Окремі аспекти цієї широкої проблеми в 1970-х – першій половині 1980-х рр. вивчали В. Большаков, І. Ільїнський, В. Кемеров, І. Кон та інші. Суттєву роль у дослідженнях історії комсомолу відігравали вчені Українського науково-дослідного інституту проблем молоді, а зокрема М. Головатий, В. Головенько, О. Яременко. Ретельно досліджували історію відродження та поширення сучасного молодіжного руху в Україні кінця ХХ ст. Ю. Алексєєв, О. Бойко, С. Кульчицький, В. Литвин, А. Слюсаренко та інші. Узагальнювали досвід навчально-виховної роботи українських

молодіжно-спортивних організацій та культурно-просвітницьких товариств галицького краю кінця XIX – початку XX ст. І. Андрухів, Г. Білавич, Ж. Ковба, Р. Расевич, Б. Трофим'як. Незважаючи на наявність численних колективних та індивідуальних монографій, наукових статей, в українській історіографії відсутні праці, в яких би простежувалася проблема молодіжного руху в період системної кризи комуністичного режиму в межах історико-педагогічного аспекту.

Мета статі – висвітлити діяльність ЛКСМУ в системі атеїстичного виховання населення в УРСР.

Матеріали аналізу наукових праць досліджуваного періоду дозволяють стверджувати, що важливим завданням комуністичного виховання трудящих у радянському суспільстві було формування в них науково-матеріалістичного світогляду. На переконання партійних ідеологів та керівництва ЦК КПРС, це завдання не можна було вирішити без єдиної системи науково-атеїстичного виховання населення, яка була покликана зробити процес подолання релігії максимально ефективним. Значне місце в науково-атеїстичному вихованні молоді належало **системі комсомольсько-політичного навчання**, яке ми можемо проаналізувати на прикладі **Тернопільської області**. Варто відзначити, що з метою озброєння комсомольців, учнівської молоді знаннями основ наукового атеїзму, підготовки їх до ведення антирелігійної роботи, розширення науково-матеріалістичного світогляду юнаків і дівчат, за рекомендаціями обкомів комсомолу в комсомольських організаціях на місцях діяли **політичні гуртки «Войовничий атеїст»**. За даними партійних джерел, наприклад, у 1970 році в Тернопільській області діяло 49 таких гуртків, у них навчалося більше тисячі юнаків і дівчат, а в 1971 році в системі комсомольської політичної мережі було створено 56 таких гуртків «Войовничий атеїст», котрі навчали більше 2 тисяч комсомольців та молоді [2, 37]. Окрім цього, лише в 1977/1978 навчальному році в УРСР політичним навчанням у школах, семінарах, університетах марксизму-ленінізму було охоплено 4 млн. 104 чоловік, з них 2 млн. 396 членів і кандидатів у члени КПРС, решта безпартійні [1, 109]. З'ясувалося, що в багатьох комсомольських організаціях районів області програма гуртка вдало доповнювалася тематичними вечорами, бесідами з віруючими, вечорами запитань і відповідей, читацькими конференціями на атеїстичні теми, переглядами діафільмів, іншими дієвими формами антирелігійної роботи. Крім того, для широкого розгортання серед молоді атеїстичної роботи у багатьох районних організаціях сповна використовувалися можливості організації товариства «Знання», культурно-освітніх закладів тощо. Із доповідної записки секретаря обкому ЛКСМУ М. Шкільняка дізнаємося, що

у 1980 році в Тернопільській області було створено і працювало 113 гуртків **«Основи наукового атеїзму»**, в яких навчалось близько 3-х тисяч юнаків і дівчат, у той же час, як в 1978/1979 навчальному році працювало 54 гуртки, в діяльність яких було залучено 850 чоловік учнівської молоді; в 1977/1978 навчальному році – 68 гуртків (1818 слухачів); в 1976/1977 навчальному році – 83 гуртки (більше 2-х тисяч слухачів). Серед пропагандистів гуртків **«Основи наукового атеїзму»** – 92,9% становили комуністи, а їхній освітній рівень складав – 91,1% [3, 126].

У процесі дослідження було встановлено, що значну роботу з атеїстичного виховання проводили комітети комсомолу у **викладацьких та студентських колективах ВНЗ**. Так, зокрема, з метою формування у студентів системних знань і навичок пропагандистської атеїстичної роботи при Тернопільському педагогічному інституті ім. Я. Галана за ініціативою кафедри марксизму-ленінізму та комітету комсомолу в 1970 році був створений **Клуб войовничих атеїстів**. За інформацією секретаря парткому ВНЗ Ю.Ю. Свідерського КВАТ – це громадська студентська організація, в якій склалася чітка структура. Роботу його очолювало правління, до якого входили голова та завідувачі відділами. **Відділів було п'ять**: теоретичний, шкільний, лекторський, соціологічний та художній. У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликає те, що у роботі з членами клубу враховувалася і їхня майбутня спеціальність вчителя, а тому наголос робився на оволодіння формами і методами атеїстичної роботи в школі і сім'ї. Навчання не обмежувалося читанням лекцій. Проводилися семінари, диспути і дискусії на теми, які найбільше цікавили молодь. Часто під час таких занять моделювалася ситуація, в якій міг опинитися майбутній пропагандист під час роботи з віруючими. Велику увагу кватівці приділяли **атеїстичній роботі в сім'ї**. Соціологи шляхом анкетування з'ясовували, з яких сімей першокурсники – атеїстичних, індиферентних чи віруючих. Після аналізу анкет визначали, до яких форм і методів пропагандистської роботи слід вдатися для того, щоб не тільки знешкодити можливий релігійний вплив, а й навчити кожного майбутнього педагога вести наступальну антирелігійну пропаганду [4, 39].

При лекторській групі місцевого обкому ЛКСМУ, починаючи з 1976 року працювала **агітбригада «Наука і релігія»**, котра була створена на базі **Клубу войовничих атеїстів** (КВАТ. – авт.) педагогічного інституту ім. Я. Галана. Члени бригад постійно виступали перед молоддю міста і районів із лекціями, сатиричними мініатюрами антирелігійного спрямування. Ефективною формою пропаганди атеїстичних знань була також агітбригада

студентів-медиків «Ми – атеїсти» [3, 127].

Як вже було зауважено, прискіпливої уваги комітети комсомолу надавали **індивідуальній роботі серед віруючих**. На переконання комсомольського активу, саме ця форма пропаганди давала можливість найближче підійти до віруючої людини, врахувати рівень її підготовки, особливості релігійних поглядів [5, 15]. Варто зазначити, що соціологічні дослідження релігійності населення, проведені комсомольським активом при підтримці партійно-ідеологічного відділу ЦК КПУ на початку 1980-х років, дозволили здійснити радянським вченим типологію віруючих, визначити ступінь їхньої релігійної переконаності, рівень панування у свідомості релігійних ідей і вплив останніх на поведінку віруючих. У наукових колах вчених-атеїстів прийнято було виділяти **три основних типи віруючих**: переконані віруючі, віруючі за традицією, віруючі, які вагалися [6, 157]. Партійні органи та комсомольський актив добре розуміли, що грані між типами були досить відносні, на практиці бувало важко відрізнити переконаного віруючого від того, хто вірив за традицією, але відмінності, як свідчив аналіз соціологічного дослідження, між ними існували, і їх важливо було враховувати в атеїстичній роботі. Крім цього, типологізація віруючих сприяла виробленню найбільш ефективних форм і методів виховної роботи.

Логічним продовженням визначення рівня релігійної свідомості серед учнівської молоді був аналіз даних, одержаних у процесі **соціологічного дослідження** як у Київській, так і в інших областях республіки у кінці 1980-х років. Так, зокрема, опрацювання матеріалів свідчило, що рівні атеїстичності та релігійності сільської молоді були досить строкаті і залежали від багатьох факторів. У цілому по **Київській області** були одержані такі дані: переконаними атеїстами себе вважали 33% опитаних юнаків і дівчат, 56% вказали, що вони просто невіруючі, 3,5% – індиферентні до релігії і стільки ж були байдужі і до релігії, і до атеїзму, а 3% не змогли визначити свого ставлення до атеїзму і релігії. Як стверджував радянський вчений А.М. Черній, який займався зазначеною проблемою, це був один із найвищих показників порівняно з даними, одержаними в процесі досліджень в інших областях УРСР. Так, наприклад, серед опитаної радянської молоді в **Донецькій області** переконаних атеїстів було майже стільки, як і в Київській – 32%, проте дещо менше – 34% невіруючих, 4% – байдужих до атеїзму і в 2 рази більше (8%) байдужих до релігії, 4% також тих, хто віруючим себе не вважав, але вбачав у релігії позитивний сенс, і в 2 рази (8%) більше тих молодих людей, які не змогли визначити свого ставлення до релігії і атеїзму [7, 9].

Одержані результати соціологічних досліджень з виявлення рівня релігійності підростаючого покоління дозволили зробити висновок, згідно якого простежувалася **слабкість змістовної сторони атеїстичної роботи** як на рівні районної ланки, так на рівні первинних парторганізацій. Аналіз партійно-архівних документів ідеологічно-пропагандистських відділів обкомів КПУ свідчив, що окремі партійні, профспілкові, комсомольські організації, радянські органи, ідеологічні установи вели роботу не систематично, а поверхово, глибоко не аналізували і в повній мірі не враховували особливостей релігійної обстановки на місцях тощо. Серйозну небезпеку для радянської влади, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР і України зокрема, становила участь молоді у релігійних організаціях. Факти співробітництва влади з церквою в роки війни, деґусталінізація суспільства у середині 1950-х рр. вселили у віруючих надію на послаблення жорстокого ідеологічного тиску. На той час ідея «спасіння власної душі» вже почала активно конкурувати з ідеєю колективізму, побудови комуністичного «світлого майбутнього». Однак, місцеві партійні керівники ретельно здійснювали контроль за учнівською та студентською молоддю щодо відвідування церкви та молитовних будинків. Перед керівництвом органів народної освіти, дирекцією шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів було висунуто категоричну вимогу не допускати присутності молоді в релігійних установах та залучення до різних форм релігійної обрядовості. Але у боротьбі проти релігійних почуттів такі заходи приносили мало користі. Про це переконливо свідчили дані стану релігійної обрядовості за 1973 рік. За інформацією уповноваженого Ради в справах релігії при РМ УРСР Тернопільської області В. Старойта: „...населенні пункти з найбільшою релігійною обрядовістю в цьому році були:

- **Козівський район:** с. Криве, В. Ходачків, Городище, Вівся, Дібще – 70-80% дітей було похрещено; 80-90% померлих хоронили з участю церкви.
- **Зборівський район:** с. Осташівці, Чернихів, Оліїв, Загір'я, Городище – 80-100% дітей було похрещено; 95-100% померлих похоронили з участю церкви; 65-85% шлюбних пар обвінчалися в церкві.
- **Бережанський район:** с. Мужилів, Угринів, Привітне, Вербів – всі діти були похрещені; 60-90% було обвінчано шлюбних пар; 90-100% померлих хоронили з участю церкви” [8, 24].

Вивчення широкого кола джерел, зокрема залучення до наукового обігу архівних документів, дозволило стверджувати, що на недостатньому рівні працювали й **атеїстичні секції лекторських груп** райкомів комсомолу. За словами секретаря обкому ЛКСМУ В.В. Мельниченко в ряді районів області, а, зокрема, в Гусятинському, Збаразькому, Лановецькому, Тернопільському за 1970 рік молодими лекторами-атеїстами було прочитано лише по 5-6 лекцій. Якість цих лекцій залишалася низькою. В них ідеологічно слабо розвінчувалася роль церкви в сучасному суспільстві, і не викривалися нові методи діяльності церковників і сектантів [9, 43]. Деякі комітети комсомолу, як наголошувалось у статистичних даних відділу пропаганди і агітації обкому КПУ, в проведенні атеїстичної роботи забували про те, що її не можна було обмежувати лише рамками пропаганди, а слід було забезпечити активне залучення віруючої людини до суспільно-корисної праці, громадської роботи. Так, наприклад, на думку заступника завідуючого відділом пропаганди і агітації ОК КПУ І. Киби, партійні організації колгоспів ім. Радянської Армії, цукрового заводу, Вишнівецького сирзаводу Збаразького району Тернопільської області, ще не стали координуючими центрами атеїстичної пропаганди навіть на початку 1980-х років. Із довідки про роботу партійних організацій Збаразького району з атеїстичного виховання за 1982 рік дізнаємося, що в парторганізації колгоспу ім. Котовського заходи з посилення атеїстичного виховання були вжиті без врахування релігійної обстановки, тому більша їх частина не була виконана. Також абсолютно не контролювалася парткомом робота бригадної парторганізації з атеїстичного виховання в с. Залісці. Тут вона велась у край незадовільно. Партійний керівник І. Киба констатував, що **комсомольської організації як такої в селі практично не існує**. Комсомольських зборів, де б піднялися питання атеїстичного виховання молоді протягом 2-х років не проводилось. У той же час, у більшості комсомольців батьки – віруючі, відвідували церкву, мали в хатах ікони. Під час перевірки було встановлено, що незадовільно працював і виконком Залісецької сільської Ради та його комісії. Члени комісій не виконували своїх обов'язків, не знали законодавство про культу, були абсолютно безграмотні в проведенні роботи з атеїстичної пропаганди. Погано велася робота із попередження вступу молоді села в духовні навчальні заклади, не були виявлені можливі абітурієнти. Відомо, що Залісці – це своєрідна кузня, де готувалися кадри майбутніх абітурієнтів-теологів, а потім і священнослужителів. **Красномовний факт: тільки з цього села станом на 1982 рік вийшло більше 50 священників!** [10, 5].

Аналіз матеріалів дослідження показує, що у Збаразькому районі також слабо запроваджувалася громадянська обрядовість, і відповідно була майже відсутня її належна матеріальна база. Характерно, що доволі часто послугами церкви користувалися комсомольці. У 1982 році брали участь у релігійних обрядах біля 100 членів ВЛКСМ. Унаслідок цього райком комсомолу розглянув 90 персональних справ, у тому числі на бюро ЛКСМУ – 19 чоловік [10, 21]. Подібні факти були засвідчені інспектором ЦК КПУ В. Клязнікою і в Лановецькому районі. У доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КПУ говорилось, що в районі значна частина молоді відвідувала церкви, багато комсомольців виконували релігійні обряди, серед них частина керівного складу комсомольського активу. Так, наприклад, перший секретар Лановецького райкому ЛКСМУ т. Пилипончук і завідуючий відділом піонерів РКЛКСМУ т. Проць організували хрестини конюха райкому комсомолу за участю місцевого священика [11, 191].

Вивчення джерельної бази переконує в тому, що в 1950-1960-ті рр. зі зростанням активності молоді, особливо в залучені у сферу релігійної діяльності, суттєво модернізувалася законодавча і нормативна база та карально-репресивна політика щодо підростаючого покоління. Переглядалися не лише окремі методи, суб'єкти і об'єкти карально-репресивної політики, трансформувалася її ідеологія. Ключовими поняттями тепер стали «здорове соціалістичне суспільство», «окремі антирадянські елементи», «окремі нездорові настрої». У цьому руслі репресії громадян органічно поєднувалися з комплексом ідеологічних заходів, розроблених в надрах керівних партійних органів. **Партійно-комсомольські репресії** можна умовно класифікувати на внутрішні (різного виду стягнення по партійно-комсомольській лінії) та опосередковані, коли парткоми вимагали заходів адміністративного впливу (звільнень з роботи, відрахувань з навчальних закладів, обмеження в соціальних правах). Часто внутрішні та опосередковані партійно-комсомольські репресії доповнювали одна одну. Ініціаторами партійно-комсомольських репресій були також органи державної безпеки. Здобувши оперативним шляхом інформацію про опозиційну діяльність особи, місцеві апарати КДБ негайно повідомляли партійні та комсомольські органи для реагування. Органи державної безпеки широко використовували так звану профілактику серед молодих громадян. Тільки за 1967 рік під так звану профілактику органів держбезпеки в СРСР підпали 12155 осіб. В Україні з 1967 р. до 1971 р. через цю процедуру пройшли понад 6 тисяч громадян. Одночасно за антирадянську агітацію було притягнуто до кримінальної відповідальності 87 громадян, з них віком від 18

до 34 років 57 осіб або 66%, з них 13 членів ВЛКСМ.

Наступний серйозний сплеск опозиційних молодіжних настроїв спостерігався у середині 1980-х років, коли населення СРСР і України зокрема відчуло наслідки системної економічної і політичної кризи. У 1985 р. КДБ «зафіксувало 1376 авторів, що виготовили і поширили 9092 матеріали антирадянського політично шкідливого характеру». Оперативними заходами було встановлено 1275 авторів, з них 24% склали студенти та учні, 224 комсомольці [12, 13].

Таким чином, дослідження підтвердило, що успішне вирішення системи атеїстичного виховання учнівської молоді великою мірою залежало від комітетів комсомолу, усього комплексу навчально-виховних заходів, які комсомольські організації мали у своєму розпорядженні і реалізовували на місцях. Вивчення системи комсомольсько-політичного навчання, форм і методів атеїстичної роботи з молоддю зафіксувало суперечливі тенденції у розвитку комсомолу. У досліджуваній період він був найбільшою громадсько-політичною молодіжною організацією, намагався ініціювати та підтримувати активність молоді у різних сферах життя суспільства. Проте щільна опіка керівництва Компартії комсомолу, адміністративний тиск призвели до заідеологізованості форм і методів роботи з молоддю, зростання бюрократизму та формалізму у роботі комсомольських організацій. Комсомольські керівники втрачали вплив та авторитет у молодіжному середовищі. В умовах системної кризи радянського суспільства комсомол трансформувався у державну структуру, послабили його самодіяльні засади. Наприкінці існування СРСР влада вимушена була реагувати на громадянську активність молоді. Однак, незважаючи на негативні моменти у діяльності комсомолу, не можна забувати, що він накопичив величезний досвід роботи з молоддю, застосовував різноманітні форми і методи діяльності, допомагав молодим людям соціально адаптуватися та реалізувати власну активність. У ті часи комсомол, як громадсько-політична організація, активно діяв у системі освіти, підтримував творчі ініціативи передових педагогів, брав участь у реформуванні загальноосвітньої середньої школи, позитивно впливав на навчально-виховний процес. Тому форми і методи, набуті комсомолом у 50-80-х рр. XX ст. доцільно було б використати при формуванні та здійсненні молодіжної політики на сучасному етапі.

Констатуємо, що тільки в умовах становлення незалежності в Україні була створена законодавча база державної молодіжної політики. Наприкінці 1990-х років з'явилися ознаки активізації молодіжної політики, здійснення її

не тільки державою, а й молодіжними організаціями. На наш погляд, це був об'єктивний процес. Адже потрібен час для того, щоб молодь стала найважливішим компонентом молодіжної політики суверенної та незалежної України.

Перспективними напрямками наукової розробки теми є вивчення змісту, форм і методів навчально-виховного процесу опозиційних молодіжних організацій у радянській Україні; організація апостольства вишколу світських провідників на Сході України, зокрема створення сприятливих умов для участі учнів у молодіжних християнських заходах; шляхи державної молодіжної політики в сучасній Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Становлення і розвиток масового атеїзму в західних областях УРСР – Київ, 1981. – 255 с.
2. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО) Фонд. П. № 1. Оп. № 6. Спр. № 126. арк. 190.
3. ДАТО Фонд. П. № 1. Оп. № 23. Спр. № 59. арк. 201.
4. Свідерській Ю. Кват у дії // Ефективність управління атеїстичним вихованням – Львів, «Каменярь», 1984. – С. 37-43.
5. Методичні рекомендації по формуванню в учнів I-X класів науково-матеріалістичного світогляду і атеїстичних переконань – Тернопіль, 1983. – 23 с.
6. Календар атеїста – Київ, «Політвидав України», 1982. – С. 156-158.
7. Черній А.М. Перебудова і світоглядні орієнтири молоді – Київ: Товариство «Знання» УРСР, 1989. – Серія 5. «Науково-атеїстична». – № 5. – 47 с.
8. ДАТО Фонд. № р. 3241. Оп. № 1. Спр. № 194. арк. 30.
9. ДАТО Фонд. № р. 3341. Оп. № 2. Спр. № 32. арк. 27.
10. ДАТО Фонд. П. № 1. Оп. № 25. Спр. № 128. арк. 42.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України Фонд. № 1. Оп. № 24. Спр. № 2741. арк. 449.
12. Пашиніна Т.С. Молодіжний рух України в кінці 50-80-х рр. ХХ століття // Автореф. дисер. канд. істор. наук: 07.00.01 – Київ, 2004. – 19 с.

